

SEFIK BEŠLAGIĆ

DVA SREDNJOVJEKOVNA ĆIRILIĆKA EPIGRAFSKA SPOMENIKA U OKOLINI MAKARSKE

U Srbiji, Makedoniji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj postoji znatan broj srednjovjekovnih ćirilićkih epigrafskih spomenika, koji zbog svojih paleografskih, lingvističkih, likovnih i istorijsko-dokumentarnih svojstava predstavljaju svojevrsne vrlo vrijedne spomenike kulture. Na teritoriji Bosne i Hercegovine nađeno je 350 primjeraka takvih spomenika, najviše na stećcima (94%), a zatim na crkvama, kamenim stolicama, živim stijenama i na kamenovima koji obilježavaju putove i mlinice. S obzirom da na toj teritoriji postoji samo 9 glagoljskih i 16 latinskih epigrafskih spomenika, ćirilićki epigrafi predstavljaju najizrazitiju i najznačajniju epigrafsku karakteristiku srednjovjekovne Bosne i Hercegovine. U Hrvatskoj je nađeno relativno malo ćirilićkih epigrafskih spomenika, uglavnom u primorju i njegovom zaleđu, pretežno oko Dubrovnika i Makarske, najviše na stećcima — 22 primjerka.¹ Ćirilićke epigrafske spomenike u okolini Makarske evidentirao je dr fra Karlo Jurišić, datirajući ih uglavnom u razdoblje od XVI do XVIII vijeka.²

Ovdje će biti riječi o dva srednjovjekovna ćirilićka natpisa, jednom na vrhu Biokova i drugom u selu Kozici, na području Biokova, o kojima je dr fra Karlo Jurišić već pisao.³

Sveti Juraj

Na vrhu planine Biokova, na 1762 m nadmorske visine, do 1965. godine je bila suhozidom sagrađena rimokatolička crkvića posvećena Svetom Jurju, kojoj se 31. kolovoza hodočastilo. Nije poznato kada je ta crkvića podignuta, vjerovatno još u srednjem vijeku. K. Jurišić misli

da je to moglo biti još u IX vijeku, u vrijeme konačnog pokrštavanja tih krajeva. Postoji mišljenje da je u pagansko doba vrh Biokova bio posvećen kultu zmije, a da je kasnije zamijenjen kristijaniziranim kultom Svetoga Jure. Crkva se prvi put spominje 1640. godine, a obnovljena je u nekoliko mahova, tako 1671, zatim oko 100 godina kasnije i poslije 1907. godine. Obnovljena crkva je bila u kamenu sa krečom. Ta jednostavna i veoma skromna građevina bila je izvana dugačka 4,97, široka 4, a visoka 2 m, s tim što je 40 cm bila ukopana u zemlju. Zidovi su joj bili debeli 70—75 cm, a površina poda je iznosila 8,7 m². Imala je vrata na južnoj strani. Nije imala prozora niti drugih otvora. Uz sjeverni zid bio je oltarić sa menzom 100 x 48 cm. Starija građevina je bila pokrivena kamenim pločama. Krov je iznutra bio bačvast.⁴

U crkvi je nađena nevelika znatno okrnjena pravougaona ploča na kojoj je uklesan ćirilčki natpis. Ploču je još 1914. godine zabilježio pop Petar Kaer.⁵ Njemu se tada učinilo da je natpis pisan glagoljicom. Nije ga mogao pročitati. Godine 1958. natpis je vidio i dr fra Karlo Jurišić. On kaže da je natpis pisan »starom zapadnom ćirilicom«, a ne glagoljicom, odnosno goticom, kako su to neki mislili. Iako su slova »manjkava i jako oštećena«, uspio je da pročita ove riječi: ... ŽUPA ... POMILUJ RABA MIROSLAVA ...⁶

Crkva Sveti Juraj na Biokovu je 1965. srušena, da bi se na tome mjestu napravila relejna postaja Televizije Zagreb, ali je ubrzo iza toga u blizini podignuta nova crkva posvećena istome svecu. Tada je ploča sa natpisom prenesena u rimokatolički župski ured u Makarskoj, gdje se i sada nalazi.

Imao sam priliku da tu ploču i natpis vidim u februaru 1988. godine. Dimenzije ploče su: dužina 47, širina 45 i debljina 12 cm. Ploča je na nekoliko mjesta okrnjena, zbog čega su neka slova natpisa oštećena, a neka nestala. Usljed toga nije moguće natpis u cijelosti rekonstruirati. Prvobitno je natpis imao 10 redaka. Prvi i deseti redak su skoro potpuno uništeni. Preostali vrlo mali dijelovi njihovih slova ne omogućuju nikakvu rekonstrukciju. U drugom redu su sačuvana 4 potpuna i peto nepotpuno slovo. Ta riječ se može čitati kao ŽUPAN. Tekst trećeg reda glasi VA IME. Mislim da je u četvrtom redu riječ ZIDAH, sa mekim poluglasnikom na kraju. U petom redu se vide dvije riječi POMILUJ RABA. Dalje slijedi red sa tekstem .AN MIROSLAV'. Mislim da su ispred prve riječi prvobitno postojala slova ŽUP, ali još prije samo slovo B, zbog čega bi, onda, ta riječ glasila BAN', eventualno ŽUPAN'. Za tekst slijedeća tri reda ne može se ništa sigurnoga reći. To otprilike izgleda ovako: .S' UB' DAH' PO(V) .. KOČ(U) i SM(O) ST .. I TARNU MI B ..

Slova toga natpisa pripadaju tipovima ustava i poluustava. Ona su relativno velika i uspravna (s iznimkom slova A i znaka za meki poluglasnik), pretežno su uglasta i približno jednaka. Slova M, Ž i Š su ponešto šira od ostalih. Nijedno slovo ne prelazi uobičajeni prostor. Redovi su jednako široki i pravi. Po svemu bi se moglo reći da je stvaralac natpisa bio vješt u svome poslu. Zanimljivo je da njegovo slovo I nije

Sl. 1. Natpis iz crkvice Svetog Jurja sa vrha Biokova; snimio A. Franić za potrebe Muzeja revolucije u Makarskoj

uobičajeno — sa dvije uspravne linije i jednom vodoravnom u sredini, nego dosta neobično — kao latinsko, sa jednom uspravnom linijom. U ćirilčkim epigrafskim spomenicima Bosne i Hercegovine takvo slovo nije nađeno. Slovo M je rjeđi ustavni oblik, ima uspravnu crtu od mjesto gdje se spajaju unutarnje kose crte do dna. Slovo V je uobičajeno, kao latiničko veliko štampano slovo B, sa jednako velikim uglastim petljama koje se spajaju kod sredine uspravnog stabla. Slovo C se sastoji od stabla i uglastog pravougaonog pehara na njegovoj lijevoj gornjoj polovini. To je rijetka varijanta osnovnog oblika toga slova. Slovo T je jedna varijanta ustavnog tipa, kao veliko latiničko štampano slovo, sa pojakim kvačicama na krajevima vodoravne crte. Slovo D je istokračan trokut sa uspravnim nogicama koje polaze prije njegovih donjih uglova, što je vrlo rijetka pojava, čiju analogiju imamo u natpisu stečka župana Grda iz Polica kod Trebinja, koji je datiran u drugu polovinu XII vijeka.⁷ Slovo Ž je vrlo rijedak oblik. Ono se sastoji od dva divergentno postavljena, nešto izvijena i unutra zašiljena, uspravna luka, između kojih se pruža uspravno stablo. Ponekad se učini da se to slovo sastoji od dva divergentna vodoravna luka koji se tjemenu dodiruju i uspravnog stabla koje te lukove kroz tačku dodira prosijeca, kakav slučaj također imamo u spomenutom Grdovom natpisu. Ostala vidljiva slova su uobičajena i nemaju ništa posebnoga.

Majstor poznaje meki poluglasnik i koristi ga na kraju riječi koje se završavaju suglasnikom. U natpisu nema *jata*, a nema ni spojenica

ja, je i ju, koje se nekada koriste u starijim epigrafskim spomenicima. Nema ni ligatura, ni skraćenica, ni umetnutih i nadrednih slova, koji se ponekada javljaju u bosanskohercegovačkoj ćirilčkoj epigrafici, ali ne predstavljaju njenu karakteristiku. Upotreba naziva RAB i izraza VA IME je način pisanja koji se više upotrebljava u srpskoj ćirilici.

Čini se da natpis u transliteraciji izgleda ovako:

... ЖУПА(НБ)...
 ВА I МЕ
 .. (Z) I ДАХ Б
 . ПОМИЛУЈ РАБА
 . АНБ МИРОСЛАВБ
 ШБ УББ ДАХ(Б) ПО(В) .
 КОУ(У) I СМ(О) СТ . . .
 I ТАРНУ МИ Б

Prema tome bi njegova transkripcija glasila ovako:

.....
 ŽUPA(N') ...
 ... VA IME
 .. (Z) IDAH'
 . POMILUJ RABA .
 . AN' MIROSLAV' .
 Š' UB' DAH(') PO(V)
 KOČ(U) i SM(O) ST ..
 . I TARNU MI B

Pošto se ovaj natpis nalazi na nevelikoj ploči, koja je vjerovatno bila u zidu crkvice i pošto se u tekstu nalaze riječi VA IME i ZIDAH' ili SAZIDAH' (iako slovo Z nije sasvim izvjesno), ima razloga pretpostavci da se ne radi o nadgrobnom spomeniku i epitafu na njemu, nego o natpisu koji govori o ktitoru crkvice. Vjerovatno se tu spominje ktitor prvobitne crkvice, zbog čega bi nam datiranje natpisa pomoglo određivanju vremena građenja prvotne crkvice. O pomenutom Miroslavu, vjerovatno banu, zasad ništa ne znamo. Naravno, istraživaču odmah na um pada humski knez Miroslav, ili Miroslav čiji se stećak sa epitafom nalazi u Omišu, koji je datiran u XIII vijeku,⁸ ali za povezivanje tih ličnosti sa Miroslavom iz Svetog Jurja teško je pronaći pouzdane razloge.

Po svojim osobinama ploča iz Svetog Jurja sa vrha Biokova predstavlja vrlo rijedak i vrijedan spomenik kulture, za koji se, prema oblicima većine slova njenog natpisa, može pretpostaviti da potječe iz XIII — XIV vijeka, najvjerovatnije kada tim krajevima gospodare bri-

birski knezovi Šubići, možda iz doba Pavla Šubića, ili sina mu Mladena I, odnosno brata mu Mladena II, čije oblasti su se protezale »od Gvozda na sjeveru do Neretve na jugu i od Jadrana na zapadu do Drine na istoku«, koji su kao hrvatski i bosanski banovi vladali i područjem oko Makarske,⁹ ili iz vremena bosanskog bana Stjepana II Kotromanića, kada je u sastavu bosanske države bilo i primorsko područje od Dubrovnika do Omiša.¹⁰

Kozica

Kozica je manje selo u sjeveroistočnom podnožju Biokova. U sadašnjoj rimokatoličkoj grobljanskoj crkvi na sjeverozapadnoj periferiji sela nalaze se u sekundarnom položaju dva stećka, koja vjerovatno potječu sa nekropole koja je morala biti na mjestu današnjeg rimokatoličkog groblja. Jedan od ta dva stećka u obliku ovećeg sanduka upotrijebljen je kao menza danas zapuštenog oltara. Na njegovoj vodoravnoj strani, uz duže ivice, proteže se plastična vrpca od povijene lozice sa spiralnim zavojima u međuprostorima. Drugi stećak istoga oblika postavljen je ispred oltara, da na njemu može stajati onaj koji koristi oltar. On je dugačak oko 210, širok oko 80, a visok oko 30 cm. Na njegovoj sredini je prosječen četverougao ni otvor (danas zabetoniran), po čemu se može zaključiti da je taj stećak nekada služio kao oltarska menza. Na njegovoj gornjoj vodoravnoj strani isklesani su reljefni ukrasi. Uz duže ivice se pruža vrpca od povijene lozice sa spiralnim zavojima, a uz kraće vrpca od višestrukih cikcak-linija. Na sredini te strane predstavljeni su motivi »svastike« (danas oštećen pomenutim prorezom) i polumjeseca. Na istoj strani stećka, paralelno sa jednom dužom ivicom, isklesan je u dva reda (drugi red je nepotpun) ćirilički natpis koji je evidentirao dr fra Karlo Jurišić.¹¹ On je dao fotos i ovako čitao tekst: A SI JE(S)T U TLI TOMILIĆ KOI ZA ŽI(V)OTA U GOSPODINA POČTEN E BIJU. Inače se na njemu nije zadržavao.

Natpis ne počinje sa A SE, SE, A SIE, A SEI ili ISE, u značenju TU, OVDJE, kako je to uobičajeno u epitaforma stećaka, nego sa A SIET, što je ne samo neobičan, nego jedinstven slučaj. Dr K. Jurišić je pretpostavio slovo S između E i T, ali mislim da ono nije bilo tu, a ne vidi se ni da ima prostora za njega. Dalje se kaže U TLI, valjda u značenju U ZEMLJI, LEŽI ispod stećka, što je također jedinstven izraz u toj vrsti natpisa. Iza toga se ne navodi ime i prezime sahranjenog lica, nego samo njegovo prezime, što je dosta rijetka pojava i što znači da je pokojnik bio dobro poznat po svom prezimenu. Takvo prezime se dosad nije pojavilo u epitaforma stećaka niti u drugim poznatim epigrafskim spomenicima. U daljem tekstu se saopštava da je navedeni Tomilić za života bio u službi svoga GOSPODINA i da je tu službu pošteno obavljao. Neobičan je oblik zadnje riječi BIJU, gdje drugo I ima značenje slova J, umjesto uobičajenog oblika BIH'.

Nije poznato na kojega Tomilića se ovaj natpis odnosi, niti o pokojniku i njegovoj porodici postoje kakvi podaci. Dr fra K. Jurišić

Sl. 2. Natpis na stećku u Kozici, vlasništvo dra fra Karla Jurišića

mi je rekao da je čuo kako Tomilića i danas ima na Pelješcu. Vjerovatno je sahranjeni za života bio sitniji vlastelin i kao takav služio nekog višeg i poznatijeg vlastelina.

Autor natpisa je bio dosta vješt majstor. Njegova slova su kombinacija ustava i poluustava, ali se miješaju i brzopisna slova, među kojima se ističe N sa tročlanom prelomljenom crtom. Slovo T je relativno kasnije, zbog toga što je sastavljeno od tri uspravne crte spojene gornjom vodoravnom, ali to nije sasvim dosljedno sprovedeno, jer je jedno T na prelazu između starijeg latinskog i novijeg sa tri uspravne crte upotrijebljeno u pretposljednjoj riječi. Njegovo Z je također brzopisno, ali je po svom obliku sasvim neobično, izgleda kao arapska cifra 7, sa jednom kosom crtom koja se iz ugla proteže koso — lijevo dolje. Slovo B ima dosta dugačku gornju vodoravnu crtu. Slovo U je relativno visoko, pomalo izlazi iz svog prostora i ima kvačice na gornjim završecima. Slovo Ž se sastoji od dvije kose (nešto povijene) i prekržiene crte i stuba koji prolazi kroz njihovo križište. Slovo G ima nešto nakošenu gornju crtu i kvačicu na njenom kraju, O je čista kružnica, a Č je uglasta gore otvorena čaška na stubiću. Ostala slova su uobičajena.

Natpis je zanimljiv zbog još jedne okolnosti. Njegova slova su ispučena — pozitivno plastična u odnosu na neposrednu okolinu — što je neobičan i skoro jedinstven slučaj. Naime, svi natpisi stećaka su uklesani, udubljeni, urezani u kamen, osim natpisa na stećku vlastelina Ljupka Vlasnića iz XIV vijeka, čiji je jedan dio teksta ispupčen,

a drugi dio izdubljen.¹² Taj Vlasnićev stećak je bio na nekropoli u Troškotima, na obali Mostarskog blata (područje Lištice), a sada se nalazi u vrtu Muzeja Hercegovine u Mostaru.

Evo kako, po mome mišljenju, izgleda transliteracija natpisa u Kozici:

А СЕПТ У ПЛН ТОМЛНІЋ(Б) КОЈИ ЗА ЖИ(В)ОТА
У ГОСПОДИНА ПОЧТЕН' БИЈУ

(Slova koja zbog oštećenosti nedostaju stavljena su u zagrade.)

Prema tome, transkripcija bi glasila ovako:

A SIET U TLI TOMILIC' KOJI ZA ŽI(V)OTA
U GOSPODINA POČTEN' BIJU

Vrlo su oskudni elementi za sigurnije određivanje vremena postanka stećka i natpisa u Kozici. Oblik i reljefi stećka nam u tome pogledu pomažu da spomenik stavimo u širi vremenski okvir, najvjerojatnije u period XIV i XV vijeka. Prema duktusu slova, posebno zbog toga što se pojavljuju i brzopisna slova, mislim da stećak i natpis potječu s kraja XIV ili iz prve polovine XV vijeka. To je doba bosanskog velikog vojvode i splitskog hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića, koji gospodari ne samo Donjim Krajima i Završjem nego i Krajinom, kojoj pripada Makarska sa svojim zaleđem.¹³ Tada se ističu i cetinski knezovi Nelipići (nazivaju se i Nelipčiči), koji proširuju svoju vlast na sjever do Velebita i na jug do Neretve, posebno Ivaniš, koji je imao veliki ugled u prvim decenijama XV vijeka,¹⁴ kada se naziva dalmatinsko-hrvatskim banom. Doduše, nekim krajevima Makarskog primorja početkom XV vijeka neposredno upravljaju humski knezovi Radivojevići,¹⁵ pa je *gospodin*, u čijoj je službi bio Tomilić iz Kozice, mogao biti ne samo Ivaniš Nelipčić nego i neko od članova ugledne vlastelinske porodice Radivojevića, možda Juraj ili brat mu Vukić.

Općenito se može reći da je spomenik iz Kozice, zbog svojih umjetničkih, naučnih i dokumentarno-istorijskih svojstava, vrlo vrijedan primjerak naše kulturne baštine, koji bi trebalo smjestiti na bolje i sigurnije mjesto.

Ostali podaci

Nepun kilometar sjeverozapadno od groblja i crkvice sa stećkom i natpisom u Kozici nekada je bila nekropola stećaka, od koje je do danas preostalo nekoliko fragmenata, među kojima jedan na izvoru vode, sa dva plastično isklesana krsta na sadašnjoj njegovoj vodoravnoj strani.

U selu Dragljane, oko 2 km jugoistočno od Kozice, pokraj ceste prema selu Zavojane, u blizini zgrade Osnovne škole, nalazi se rimoka-

tolička crkva Svetog Ante, u čijim zidovima je ugrađeno nekoliko fragmenata stećaka na kojima se zapažaju neki nejasni reljefi.

U selu Zavojane, oko 4 km jugoistočno od Kozice, nalazi se rimokatolička crkva Male Gospe, sagrađena 1712. godine. U zidu blizu glavnog portala, s njegove lijeve strane, gledajući ka crkvi, na zapadnoj fasadi zgrade, ugrađen je stećak, vjerovatno oblika sanduka, na kojemu su isklesani reljefni motivi povijene lozice, sa spiralicama u međuprostoru, i ptice koja vjerovatno predstavlja goluba. U južnom zidu te crkve je također uzidan stećak, fragment sanduka, na kome je vrlo plastično a dosta rustično isklesana figura žene, sa tordiranim vijencem oko glave, koji vjerovatno predstavlja kosu te žene.

Napomene

¹ S. Bešlić, Stećci — kultura i umjetnost, Sarajevo 1983, 422.

² K. Jurišić, Stariji hrvatski natpisi Makarskog primorja, Starine JAZU, 53, Zagreb 1966, 89—133.

³ Dr K. Jurišić, Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1972, 145, sl. 1. i 3; Isti, Bivša crkva Svetoga Jure na vrhu Biokova, Božja služba, V, br. 5-6, Makarska 1965, 51—58.

⁴ Isto. Vidi i zbornik Kačić, II, Split 1969, 139—140.

⁵ Pop P. Kaer, Makarska i primorje, Rijeka 1914, str. 9.

⁶ Vidi napomenu 3.

⁷ M. Vego, Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, III, br. 129.

⁸ Dr G. Skrivanić, Stari srpski natpis iz XIII v. u Omišu, Istorijski zapisi, XIV, Cetinje 1958, 266—272.

⁹ »Napretkova« Poviest Bosne i Hercegovine, I, Sarajevo 1942, 242. i 245.

¹⁰ Navedeno djelo, str. 256—257.

¹¹ K. Jurišić, Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području..., Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1972, sl. 3.

¹² M. Vego, Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, II, br. 47.

¹³ »Napretkova« Poviest Bosne i Hercegovine, I, Sarajevo 1942, 215.

¹⁴ D. Lovrenović, Cetinski knez Ivaniš Nelipčić u političkim previranjima u Dalmaciji krajem 14. i tokom prvih decenija 15. stoljeća, Prilozi Istorijskog instituta u Sarajevu, XXI, 22, Sarajevo 1986, str. 199—220.

¹⁵ »Napretkova« Poviest Bosne i Hercegovine, I, Sarajevo 1942, 450.